

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
FƏLSƏFƏ VƏ HÜQUQ İNSTİTUTU**

Əlyazması hüququnda

NAMİQ NAZİM OĞLU ABBASOV

**MEMARLIQDA DİZAYN VƏ ONUN FƏLSƏFİ-İDRAKİ
XÜSUSİYYƏTLƏRİ**

İxtisas: 7207.01 - Sosial fəlsəfə

**Fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın**

AVTOREFERATI

BAKİ – 2014

Dissertasiya işi Sumqayıt Dövlət Universitetinin «Fəlsəfə və Hüquq» kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: fəlsəfə üzrə elmlər doktoru, professor
Əziz Bəşir oğlu Məmmədov

Rəsmi opponetlər: fəlsəfə üzrə elmlər doktoru, professor
Əli Seyidabbas oğlu Abasov

fəlsəfə üzrə elmlər doktoru, professor
Tahirə Bəkir qızı Allahyarova

Aparıcı təşkilat: Azərbaycan Memarlıq və İnşaat
Universiteti (İctimai fənlər kafedrası).

Müdafiə “_25_”_06_____ 2014-cü ildə saat _____ da AMEA Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun yanındakı fəlsəfə üzrə elmlər doktoru və fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.01.115 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ1143, Bakı şəhəri, H.Cavid prospekti 115. AMEA Fəlsəfə və Hüquq İnstitutu, konfrans zalı.

Dissertasiya ilə AMEA-nın Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “_”_ 2014-cü ildə göndərilmişdir.

**Fəlsəfə və Hüquq
İnstitutunun nəzdindəki
D.01.115 Dissertasiya
Şurasının elmi katibi**

fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru
S.A.Həsənova

DİSSERTASIYANIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Müasir dünyada baş verən qlobal transformasiya prosesləri insanın maddi-estetik mühitinin yaradılması sahəsini də əhatə edir, onun dünyagörüşünə təsir göstərir, fəlsəfəyə, metodologiyaya, mədəniyyətə, elmə və təhsilə yeni konseptual yanaşmanı şərtləndirir. Sosial dəyişikliklər, elmi-texniki və mədəni tərəqqi, insanın həyat ukladı və yaşayış tərz, regional, mədəni-tarixi və təbii şərait – bütün bunlar memarlıq yaradıcılığında və dizayn sənətində öz ifadəsini tapır. Bu gün artıq tam əminliklə demək mümkündür ki, dialektik vəhdətdə yaranan və həyata keçirilən memarlıq-dizayn yaradıcılığı insan fəaliyyətinin estetik ölçülərdə keyfiyyətə yeni sənət yaradan çoxölçülü və mürəkkəb strukturlu, özünün təkrarsızlığı, orijinallığı və ictimai-tarixi unikalılığı ilə seçilən sahəsidir. Memarlıq-dizayn yaradıcılığının sosial-mədəni təşəkkülü və inkişafı proseslərində əhəmiyyətini olduğu kimi qiymətləndirmək çətindir.

Fəaliyyətin unikal növü olan memarlıq-dizayn yaradıcılığı sosial, mədəni, dini, siyasi, əxlaqi, texniki və iqtisadi şəraitin dəyişməsindən asılı olan dünya mənzərəsinin fəal başa düşülməsinə və mənimsənilməsinə yönəlmişdir. Zaman keçdikcə memarlıq-dizayn yaradıcılığının unikal təcrübəsi artıq, mədəni irsin, ənənələrin və yaradıcılıq növlərinin arsenalı zənginləşir, metodların, peşə üslublarının, vasitələrin instrumental bazası artır, dünyagörüşü transformasiyaya uğrayır, yaradıcı təfəkkür prosesi inkişaf edir. Müasir dövrün ən başlıca cəhəti cəmiyyətin formalaşması prosesinin üstünlük təşkil etməsidir ki, bu məcrada elm, təhsil, istehsalat və biznes daha sürətlə bütöv özünütəşkil sistemə inteqrasiya edir. Materiyanın quruluşu və hərəkəti haqqında müasir təsəvvürlərə görə insanı əhatə edən aləm sistemlidir və buna dünyanın dərkinə və dəyişilməsinə olan sistemli yanaşma ümumi dialektik materialist əlaqə prinsipini konkretləşdirən fəlsəfi yanaşmadır. Belə yanaşma konkret elmi istiqamətlərə tətbiqən cəmiyyətin sosial durumunu inkişaf etdir.

Sosial, siyasi sistemin durumundan, təhsilin, peşəkarlığın səviyyəsindən, memarın və dizaynerin ümumi mədəni səviyyəsindən dövlətimizin gələcəyi və onun iqtisadiyyatının rəqabətə davamlı olması xeyli dərəcədə asılıdır. Təbii ki, belə bir prosesin uğuru həm memarın, həm də dizaynerin peşə və dünyagörüşü məsuliyyətini şərtləndirən mühüm amildir. Nəzərə alınmalıdır ki, memarlıq-dizayn yaradıcılığı sosial dəyişikliklərin daşıyıcısıdır. İstər memar bir peşəkar və yaradıcı subyekt kimi, istərsə də dövrün estetik zövqünün dinamikasını dərk edən dizayner ilk növbədə sosial reallıqların mürəkkəb təzahürləri ilə üzləşməli olurlar. İnsan varlığının predmet

mühitinin sosial keyfiyyətlərində baş verən dəyişikliklər, dizaynın yüksək inkişafının ən mühüm göstəriciləri, onun fenomenlərinin çoxcəhətliliyinin tükənməzliyinin və insana müstəsna təsir gücünün təzahürləridir. Müasir sosial tərəqqinin göz qabağında olan nailiyyətləri dizaynın uğurları ilə izah edilməlidir. Belə bir hal müasir cəmiyyətdə dizaynın rolunu keyfiyyətcə dəyişdirir və eyni zamanda dizayn fəaliyyətini və onun sosial mənasını ölçüyəgəlməz dərəcədə mürəkkəbləşdirir və aktuallaşdırır. Bu kontekstdə memarlıq fenomeni də sosial gerçəkliyin dinamikada olan hadisələrə, zamanın estetik zövqünə rəngarənglik gətirən peşə sahəsidir. Memarlığın mahiyyətinə nüfuz etməyə, formayaranmanın məntiqini başa düşməyə müxtəlif baxışlardan yanaşmaq cəhdləri hələ qədim zamanlardan edilmişdir. Bu zəmində sosial-fəlsəfi düşüncələrə də yer ayrılmışdır: memarlıq formaları və memarlıq məkanının yaranmasının, təşəkkülünün və inkişafının qanunauyğunluqları, memarlığın özünün daxili məntiqi, müəyyən estetikliyin təzahürü olan plastik formaların bütün zənginliyinin mənası kimi ideyaların dərk edilməsi kimi məqamlar qədim dövrün düha sahiblərinin fəaliyyətinin ayrılmaz hissəsi olmuşdur. Bütün bu düşüncələr insan təcrübəsində Kainatın bütövlüyü, ahəngdarlığı və məntiqi quruluşu barədə dərin, çox zaman dərk edilməmiş təsəvvürlərin təcəssüm tapması ilə bağlı olmuşdur. Bu gün də tədqiqatlarda memarlıq məkanında formayaranmanın dərin fəlsəfi əsaslandırılması mühüm axtarışlar obyektidir. Keyfiyyətcə yeni memarlıq və yeni fiziki yaşayış mühiti artıq dünyanın tələbatı çərçivəsinə sığmır. Cəmiyyət yeni tələblər irəli sürür. Bu günün memarlığı həm formasına (maddi keyfiyyətinə) görə, həm də məzmununa (fəlsəfəsinə, mənəvi, mədəni-estetik, sosial əhəmiyyətinə və funksional mahiyyətinə) görə müxtəlifdir.

Memarlıq tətbiqi sənətdir. Bir tərəfdən o tikinti istehsalının texnologiyası və təşkili, digər tərəfdən isə məkan formalarında danışan sənətdir. O bəşəriyyətin maddi mədəniyyətinin bir hissəsi olub keçmiş tarixi dövrlərin insanları, onların estetik ideali barədə unikal informasiyanın daşıyıcısıdır. Memarlığın başlıca vəzifəsi funksiya ilə formanın optimal qarşılıqlı əlaqəsini axtarmaqdır. Ona görə də memarlıq deyərkən biz memarlıq əsərinin formasını xarici və daxili məkan arasında olan sərhəd kimi başa düşürük. Məhz daxili məkanın təşkilində memarlıq əsərinin funksional istifadə olunması onun insan üçün faydasının xarakterini müəyyən edir. Beləliklə memarlığın obyekti, memarlıq məkanı yalnız utilitar məkanın deyil, eyni zamanda konstruktiv əsasın və bədii məzmunun daşıyıcısıdır. Bu prosesdə dizaynın aktiv fəaliyyətinin rolu misilsizdir. Memarlıq-dizayn yaradıcılığının təcrübəsi elmi kontekstdə göstərir ki, elm və texnikanın fəal inteqrasiya prosesi gedir, elmin, təhsilin və praktikanın qovuşması baş verir, lakin bu

prosesin tarazlaşdırılmış və dayanıqlı inkişafı mexanizmi hələ dəyərinə işlənməmişdir. Bu yaradıcılıq sahəsinə müxtəlif elmi biliklər sürətlə tətbiq edilir. Memarlıq-dizayn yaradıcılığı bu kontekstdə, həm memarlıq, həm də dizayn sahəsinə beynəlxalq təhsil sisteminin inteqrasiyasının mühüm əlamətlərini özündə cəmləşdirir. Memarlıq-dizayn yaradıcılığı sosial-fəlsəfi dəyərlər baxımından elə bir global miqyaslı prosesdir ki, ərəzi və siyasi prinsiplərini aradan qaldırır. Elmi idrak baxımından memarlıq-dizayn praktikasında, həm memarlıq, həm də dizayn təhsili işində obyektiv olaraq qeyri-dayanıqlı inkişaf vəziyyəti aydın təzahür edir və bu da deməyə əsas verir ki, elmi tədqiqatların aparılması, memarlıq-dizayn yaradıcılığının öz əsərlərini, onun mahiyyətinin təsvir edilməsi priyomlarının işlənilib hazırlanmasının zəruriliyini bir daha aktuallaşdırır.

Müasir memarlıq-dizayn yaradıcılığının başa düşülməsini təmin edən mühüm sosial qüvvələr müxtəlif, həm pozitiv, həm neqativ, həm maddi, həm də mənəvi faktorlar əsasında formalaşır. Buna görə də memarlıq-dizayn yaradıcılığı tərəqqinin potensial ehtiyat qüvvəsi kimi təqdim edilir. Qloballaşan dünyada dəyişən memarlıq-dizayn yaradıcılığının ontologiyasının və metodologiyasının məntiqi qarşılıqlı əlaqələrinin formalaşma xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi çoxlu sayda ən müxtəlif sosial proseslərin, insanın fərdi sosiallaşmasının xüsusiyyətlərinin başa düşülməsində mühüm mexanizm rolunu oynayır. Bu isə, öz növbəsində müasir memarlıq-dizayn yaradıcılığının sosial və antropoloji vəzifələrinin səmərəli həlli üçün yeni ideyaların işlənilib hazırlanması probleminin öyrənilməsini zəruri edir.

Müasir memarlıq-dizayn yaradıcılığının idraki problemlərinə müasir dəyişikliklər kontekstində artan marağı bununla izah etmək mümkündür ki, memarlıq-dizayn yaradıcılığı təkcə dəyişikliklərin əsas mənbələrindən deyil, həmçinin dəyişikliklərə nəzarət edən fenomendir. Məhz memarlıqla dizaynın vəhdətdə çıxış etməsi, onların metodoloji və praktiki sərəncamında olan mexanizmdə həyatı stimullaşdıran dəyişikliklərin zəruri səviyyəsini təmin edən kifayət qədər sosial-estetik vasitələr vardır. Belə ki, memarlıq-dizayn yaradıcılığının yaratdığı dəyişikliklər bilavasitə həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırdığı üçün insanı estetik-gözəllik baxımından razı salır. Məhz memarlar və dizaynerlər hər bir layihənin mərkəzi faktoru olan insanın humanizm məzmununa ziyan vura biləcək layihələrin keyfiyyəti üzərində onun barədə ideyanın meydana gəlməsi mərhələsində qərarların qəbul edilməsinə nəzarət etməyə qadirdirlər.

Bizcə söylədiyimiz mülahizələr dissertasiya mövzusunun aktuallığını təsdiq edir. Lakin bu ümumi mülahizə ilə yanaşı mövzusun aktuallığını əsaslandıran bəzi xüsusi məqamları da qeyd etmək istərdik.

Birinci, müasir Azərbaycan sosial-fəlsəfi fikrində nə memarlıq, nə də dizayn yaradıcılığının idraki problemləri, demək olar ki, işlənməmişdir. İkincisi, hazırda memarların və dizaynerlərin fəaliyyətində fəlsəfi, antropoloji, metodoloji, sosial-mədəni faktorlar getdikcə üstün rol oynamağa başlayır və bu cəhət tədqiqatçılarımızın diqqətini memarlıq-dizayn fəaliyyətində idraki problemlərin həllini artırmalıdır. Üçüncüsü, layihələndirmə mədəniyyətinin inkişafı kontekstində, eləcə də harmonik predmet mühitinin yaradılmasında memarlıq – dizayn yaradıcılığı müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Bu faktor dissertasiya mövzusunun bir daha aktuallığından xəbər verir. Dördüncüsü, müasir insan gündəlik həyatından estetik zövq almağa və predmet aləmi ilə təmasda olarkən estetik meyarlara üstünlük verir. Müasir istehlakçı (xüsusilə dizayn sahəsində) predmetlə əlaqəsində predmetin fiziki keyfiyyətləri ilə yanaşı onunla münasibətinin fərdi xarakterini daha çox qiymətləndirir. Bu baxımdan dissertasiya mövzusunun aktuallığını qeyd etmək mümkündür. Bununla yanaşı, bu gün respublikamızda keçirilən mədəni-kütləvi tədbirlərin sosial-estetik mahiyyəti bir daha göstərir ki, müasir metodologiyaya söykənən memarlıq-dizayn fəaliyyətinə diqqəti daha da artırmaq lazımdır. Dissertasiya mövzusunun aktuallığını artıran mühüm faktorlardan biri də budur.

Dissertasiya mövzusunun işlənmə dərəcəsi. Öncə qeyd etmək istərdik ki, dissertasiya işi hazırlanarkən ilk növbədə ümummilli lider Heydər Əliyevin zəngin nəzəri-ideoloji irsindən geniş istifadə edilmişdir. Ulu öndərin Azərbaycan memarlığının inkişafı üçün verdiyi bir çox qərarlar, incəsənətimizin və mədəniyyətimizin müasir mərhələdə təkamülü naminə söylədiyi dərin məzmunlu ideyalar bu gün də müstəsna rol oynamaqdadır. Ulu öndərin məhz həmin dərin sosial-fəlsəfi məzmunlu ideyaları dissertasiyanın hazırlanmasında mühüm nüsxə olmuşdur.

Müasir Azərbaycan fəlsəfi fikrində də memarlıq-dizayn yaradıcılığı ilə bağlı müəyyən tədqiqatlar aparılmışdır. Təəssüf ki, miqyasına görə bu görülmüş işlər olduqca azdır. Dizayn və memarlıq problemlərinin sosial-fəlsəfi aspektlərinin nəzərdən keçirildiyi əsərlər içərisində E.Qasımovanın¹, E.Əliyevin tədqiqatları mühüm yer tutur. E.Qasımovanın tədqiqatında cəmiyyətimizdə dizayn fenomeninə praktiki və nəzəri maraq artmaqdadır. Dizaynın sosial mahiyyətini dərinlən tədqiq edən müəllif belə bir mövqedədir ki, dizayn sossiumda sosial dəyişikliklərə adekvat reaksiya verən bədii-estetik bilik sahəsidir. O, cəmiyyətin inkişaf dialektikası və dizaynın sosial funksiyalarının dəyişməsi, dizayn fəaliyyətinin tarixən meydana

¹ Касумова Э. Социальные функции дизайна. Баку: «Элм», 2007, 138 с.

gəlməsi, maddi istehsalın, sənayenin inkişafında dizaynın rolu, insanın mənəvi aləminin inkişafında və onun estetik zənginləşməsində dizaynın tutduğu yer kimi aktual problemləri araşdırır.

Dissertasiya işində araşdırılan problemlər, əsasən keçən əsrin 30-cu illərindən nəzəri-praktik cəhətdən tədqiq edilməyə başlanmışdır. Memarlığın və dizaynın idraki aspektləri Qərb müəllifləri və MDB məkanında çalışan tədqiqatçılar tərəfindən araşdırılmışdır. Qərb mütəxəssislərindən C.Nelsonun², U.Morrisin³, Bxaskaran Lakşminin və başqalarının əsərlərində dizaynın tarixi, bu fenomenin idraki aspektləri, onun formalaşma qaynaqları və real həyatla əlaqəsi, onun insanın dünyagörüşünün formalaşmasında rolu kimi problemlər tədqiq edilir.

İnsanın dizayn fəaliyyətinin spesifikasiyasının nəzəri tədqiqi MDB məkanında çalışan sosial filosofların əsərlərində ətraflı və müasir metodologiya kontekstində geniş verilmişdir. Dizayn nəzəriyyəçisi V.L.Qlazıçevin⁴, U.A.Rozenzonun⁵, Mixaylovun və Kuleyevin⁶, V.F.Runqenin, V.V.Senkovskinin⁷, V.K.Aronovun⁸, V.Bistrovanın⁹, A.L.Dijurun¹⁰ və başqalarının əsərlərində hər bir peşə ixtisaslaşmasında öz əhəmiyyətini saxlayan dizaynın nəzəri məsələləri, dizaynda layihələndirmənin, ergonomikanın, funksional təhsilin və koloristikanın problemləri, dizaynın bədii –layihə dilinin spesifikasiyası kimi aktual məsələlər işıqlandırılır.

Tədqiqatçıların bir qismi memarlıqda dizayn yaradıcılığının spesifikasiyasına toxunur¹¹, memarlığın fəlsəfi problemlərinin sistemli təhlilini verir¹², bu fəaliyyət sahəsinin estetik problemlərini araşdırırlar.¹³ Memarlıq fəaliyyətində dizaynın estetik prinsiplərinin tətbiqinin əhəmiyyətini qeyd edən tədqiqatçı Marder A.P. yazır ki, memarlığı materiyanın məkan özünü təşkil forması, insanın ictimai varlığının forması, ictimai şüur forması, həyatın inikası forması olan incəsənətdən fərqli olaraq onun real bioloji və

² Нелсон Д. Проблемы дизайна. М.: «Искусство», 1971, 208 с.

³ Моррис У. Искусство и жизнь. М.: 1973, 511 с.

⁴ Глазьев В.Л. Дизайн как он есть. М.: «Европа», 2006, 320 с.

⁵ Розенсон И.А. Основы теории дизайна. СПб «Питер», 2006, 219 с.

⁶ Михайлов С.М., Кулеева Л.М. Основы дизайна. М.: «Союз дизайнеров», 2002, 240 с.

⁷ Рунге В.Ф. Сеньковский В.В. Основы теории и методологии дизайна. М.:«Социально-политическая мысль», 2005, 368 с.

⁸ Аронов В. Земпер-теоретик «Декоративное искусство ССР», 1995, №6, с.26-29.

⁹ Быстрова Т.Ю. Об имидже, философии дизайна, архитектуры. [http:// www.tabu.27.ru](http://www.tabu.27.ru)

¹⁰ Дижур А.Л. У истоков промышленного дизайна. Петер Беренс. К 75 летию начала дизайнерской деятельности // «Техническая эстетика», 1982, №12, с.22-26

¹¹ Ткачев В.Н.. Архитектурный дизайн. М., 2006, 352 с.;

¹² Плахов Д., Плахова А.В. Философия дизайна. СПб. СПб УТД. 1995, 253 с.

¹³ Мардер А.П. Эстетика и архитектуры: теоретические проблемы архитектурного пространства. М., Стройиздат. 1988, 461 с.

social həyatının zəruri şərti kimi başa düşülməsi və təsnif edilməsi mühüm metodoloji əhəmiyyət kəsb edir.

Memarlıq-dizayn yaradıcılığının sosial-fəlsəfi mahiyyətinin aşkarlanması baxımından layihə mədəniyyəti fenomeninə tədqiqatlarda geniş yer ayrılmışdır. Bu kontekstdə tanınmış dizayn nəzəriyyəçisi O.İ.Qenisaretskinin əsərləri hələ sovet dizayn ədəbiyyatında mühüm rol oynamışdır.

Tədqiqatçı Demidov N.Y. araşdırmalarında insan və predmet aləminin harmoniyalaşmasının mahiyyəti, ritualda və dizaynda harmonik predmet aləminin formalaşdırılması prinsipləri, harmonik predmet mühitinin layihələndirilməsi modelinin struktur elementləri, harmonik predmet mühitinin sənaye dizaynı vasitələri ilə yaradılmış nəzəri modelinin reallaşdırılması kimi problemlərin şərhini verir.¹⁴ Müəllifin layihələndirmə mövzusu ilə bağlı əsərləri bu sahədə mühüm addım sayıla bilər.

Layihələndirmə mədəniyyəti sahəsində, O.A.Avromenkonun¹⁵, M.V. Puçkovun¹⁶, O.B.Çepurovanın¹⁷, T.V.Selivanovanın¹⁸, S.V. Sidorenkonun¹⁹, E.L.Rumyantsevanın²⁰, L.A.Filimonukun²¹, V.İ.Naumovanın və b. əsərlərində layihələndirmə anlayışının, layihələndirmə modellərinin, layihələndirmə konsepsiyaları və təfəkkürünün, layihələndirmə mədəniyyətinin tədqiqatlarda elmi-metodoloji əhəmiyyəti, memarlıq və dizaynın tədrisində layihələndirmə mədəniyyətinin yeri və rolu kimi aktual məsələlər araşdırılır, memarlıqda və dizaynda layihə mədəniyyətinin idraki problemlərinin öyrənilməsi xüsusi vurğulanır.

Dissertasiya üzərində işləyərkən memarlıq-dizayn yaradıcılığının estetik-idrak problemlərinə həsr edilmiş tədqiqatlardan müəyyən dərəcədə bəhrələnmiş, gündəlik həyatın estetikləşməsində memarlıq-dizayn yaradıcı-

¹⁴ Демидов Н.Ю. Теоретическая модель проектирования гармоничной предметной среды средствами индустриального дизайна. Екатеринбург, 2005, 116 с.

¹⁵ Авраменко О.А. Особенности проектного мышления и творческой деятельности в архитектуре и дизайне. // www.tabu27.ru

¹⁶ Пучков М.В. Архитектура в эпоху информационных технологий. Екатеринбург «Архитектон», 2006, 118 с.

¹⁷ Чепурова О.Б. Художественный образ и дизайн проектирование объектов культурно-бытовой среды. М.: 2004. Дисс..канд.работы. 179 с.

¹⁸ Селиванова Т.В. Значение проектной культуры для художественного образования в контексте развития новых информационных коммуникационных технологий. // «Педагогика искусства», №4, 2007, с.18-24.

¹⁹ Сидоренко В.Ф. Генезис проектной культуры и эстетика дизайнерского творчества. Автореферат докт. диссертация. М.: ВНИИТЭ, 1990, 46.

²⁰ Румянцева Э.Л. Дизайн образование в контексте проектной культуры. //Рынок легкой промышленности №4, 2005, 24 января 2005 года.

²¹ Филимонок Л.А. Формирование проектной культуры в процессе профессиональной подготовки. Автор.докт.дисс. Махачкала, 2008, 39 с.

lığının rolu və əhəmiyyəti probleminin araşdırılmasına xüsusi diqqət yetirilmişdir.

Öncə qeyd edək ki, biz tədqiqatımızda ümumiyyətlə estetik problemlərdən bəhs edərkən metodoloji örnək kimi dünya miqyaslı estetik A.F. Losevin irsinə müraciət etmişik. Bu baxımdan onun estetikanın yaranma tarixi ilə bağlı əsəri mühüm metodoloji əhəmiyyət kəsb edir.²² Hesab edirik ki, memarlıq-dizayn yaradıcılığının nəzəri bazasının öyrənilməsi kontekstində amerikan sosioloqu A.Şyutsun²³, Polşa filosofu V.Mukarjovskinin²⁴ əsərləri önəmli sayılmalıdır. A.Şyutsun adı çəkilən əsərində fenomenoloji sosiologiyanın həyat aləminin qurulması, transendental intersubektivlik, hərəkətin məna strukturu, rəşionallıq, relevantlıq, tipikləşdirmə kimi kateqoriyaların işlənməsi memarlıq-dizayn yaradıcılığında rəhbər tutulan metodoloji prinsiplərdir. Bu sırada “Gündəlik həyat sosiologiyası” adlı lüğət tipli nəşr müəyyən dəyər kəsb edir. Burada göstərilir: mədəniyyətin postmodernizm tədqiqatları çərçivəsində israr edilir ki, gündəlik həyatın estetikləşdirilməsi baş verir və bunun gedışində gündəlik aləmin adi obyektləri üslubun və dəbin artmaqda olan təsiri altında olur. Onlar yalnız faydalı olduqlarına görə yaranmır. Dəb ilə müəyyənləşərək dizaynın məhsuluna çevrilirlər. Bu problem üzrə İ.V.Albayevanın²⁵, VII beynəlxalq fəlsəfi-kulturoloji simpoziumun materialları, eləcə də R.A.Miqurenkonun²⁶ əsəri müəyyən maraq doğurur.

Memarlıq-dizayn fenomeninin müasir anlamını yalnız nonestetikanın (yeni estetikanın) prinsipləri sayəsində dərk etmək mümkündür. Bu kontekstdə müasir, yeni estetika anlayışı aşkarlanır və bu məqsədlə M.A. Dedyulinanın²⁷, V.V.Бычковun²⁸, V.V.Бычков və N.B.Mankovskayanın²⁹, V.V.Бычковun³⁰, F.R.Ankersmitin⁷ və b. əsərləri təhlilə cəlb edilmişdir.

²² Лосев А.Ф. Две предпосылки для построения истории эстетики до возникновения эстетики в качестве самостоятельной дисциплины. //Эстетика и жизнь. Вып. 6. М.: «Искусство», 1979, 256 с.

²³ Альфред Шютц. Смыслова структура повседневного мира: очерки по феноменологической социологии. М., Институт «Общественное мнение», 2003, 336 с.

²⁴ Ян Мукаржовский. Может ли эстетическая ценность в искусстве иметь всеобщее значение. Исследования по эстетике и теории искусств. М.: «Изд-во «Искусство», 1997, 243 с.

²⁵ Албаева И.В Мир повседневности в философском контексте проблематики духовно бытия. Дисс.канд.филос.наук. Уфа, 2010, 136 с.

²⁶ Мигуренко Р.А. Повседневность и решение проблемы сознания. Томск. //Известия Томского политехнического Университета. 2011 т.139 №6, с.117-120.

²⁷ Дедюлина М.А. Современная эстетика / Учебное пособие. Таганрог: ЮФУ, 2007, 64 с.

²⁸ Бычков В.В. Эстетика. М.: Гардарики, 2006, 573 с.

²⁹ Бычков В.В., Маньковская Н.Б. Виртуальная реальность в пространстве эстетического опыта // Вопросы философии. 2006, №11, с.47-59

³⁰ Бычков В.В. Феномен неклассического эстетического сознания // Вопросы философии. 2003, №12, с.80-92.

Mövzunun metodoloji təhlili kontekstində “Nonklassikanın leksikonu, XX əsrin bədii-estetik mədəniyyəti” nəşri də mühüm əhəmiyyət kəsb edir.³¹

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın işinin obyektini memarlıq-dizayn fəaliyyəti, predmetini isə memarlıqda dizayn fəaliyyətinin bir fenomen kimi fəlsəfi-idraki xüsusiyyətlərinin tədqiqi təşkil edir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Dissertasiya işinin başlıca məqsədi memarlıq-dizayn yaradıcılığının bütün çaralarda şərhini vermək, bu fenomenin sosial-fəlsəfi kontekstdə idraki potensialını açmaq, bütövlükdə onun sosiomədəni dəyərlər sistemində yerini və rolunu göstərməkdir. Bu məqsədi həyata keçirmək üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi məqbul sayıla bilər:

- dizayn və memarlıq anlayışlarının sosial-fəlsəfi mahiyyətini açmaq, onların predmet-məkan mühitinin formalaşmasındakı rolunun idraki imkanlarını göstərmək.

- memarlıq yaradıcılığında və dizayn fəaliyyətində forma ilə məkanın nisbətini açıqlamaq və onun sosial-fəlsəfi aspektlərini araşdırmaq.

- memarlıqda və dizaynda layihə təfəkkürünün yeri və funksiyasını araşdırmaq və onun yaradıcılıqla bağlılığının sosial aspektlərinin təhlilini vermək, bu kontekstdə ümumiləşdirmələr təqdim etmək.

- təhsildə layihə mədəniyyətinin sosial-fəlsəfi əhəmiyyətinin spesifik xüsusiyyətlərini tədqiq etmək, bu növ təhlildə fəlsəfi dünyagörüşün vacibliyinin əsaslandırılması.

- estetik idrak və memarlıq dizayn yaradıcılığı problematikasının müxtəlif aspektlərini işləmək, dizayn yaradıcılığını bütövlükdə sosial-estetik fenomen kimi tədqiq etmək.

- memarlıq-dizayn yaradıcılığının sosial həyatın estetikləşməsində yeri və rolunu göstərmək, bunların qarşılıqlı əlaqəsini dialektik proses kimi nəzərdən keçirmək.

Dissertasiya işinin elmi yeniliyi.

- Müasir Azərbaycan sosial-fəlsəfi fikrində ilk dəfə olaraq memarlıq-dizayn yaradıcılığı idraki kontekstdə nəzərdən keçirilir.

- memarlıqda forma ilə məkanın nisbəti problemi sosial planda araşdırılır.

- layihələndirmə mədəniyyəti memarlıq və dizayn yaradıcılığına tətbiqən öyrənilir, layihə təfəkkürünün yeri və rolu tədqiq edilir.

- Memarlıq-dizayn yaradıcılığı estetik idrak predmeti kimi öyrənilmiş, sosial həyatın estetikləşdirilməsinin aktual problemləri araşdırılmışdır.

³¹ Анкерсмит Ф.Р. Возвышенный исторический опыт. М.: Европа, 2007, 612 с.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasları. Dissertasiya işində sistemli təhlil prinsiplərinə üstünlük verilmişdir. Mövzu ilə bağlı memarlıq fəlsəfəsi və dizayn estetikası sahəsində mövcud nəzəri konsepsiyalara, estetika elmində dizayna və memarlığa həsr olunmuş tədqiqat işlərinə istinad edilmiş, dövrün zövqü və tələbatlarına cavab verən memarlıq və dizayn nümunələrinə müraciət edilmişdir.

Dissertasiya işinin elmi və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəticələrindən dizayn və memarlığın fəlsəfi-estetik problemləri ilə məşğul olan tədqiqatçılar istifadə edə bilərlər. Bu gün də demək mümkündür ki, elmin, texniki tərəqqinin bədii praktikaya bəxş etdiyi materiallar və onların işlənməsi hələ yetərinə mənimsənilməmişdir. Bu kontekstdə araşdırılan problem bu sahədə gələcək tədqiqatlar üçün stimül rolunu oynaya bilər. Hesab edirik ki, araşdırmanın bəzi nəticələrindən dizayn təhsili prosesində istifadə etmək mümkündür. Bundan əlavə estetikanın tədrisi prosesində estetik şüurun formalaşması kontekstində işin dizayn estetikası ilə bağlı bəzi mülahizələri faydalı ola bilər. Bizə elə gəlir ki, işin nəticələrindən “Dizayn-memarlıq yaradıcılığının fəlsəfi-estetik əsasları” kursunda istifadə edilməsi məqsədəuyğun olardı. Təbii ki, işdə təhlilə məruz qalmış bəzi mülahizələrdən yaradıcı istifadə olunması başlıca yanaşma kimi qəbul edilməlidir.

İşin aprobasiyası. Dissertasiya işi Sumqayıt Dövlət Universitetinin “Fəlsəfə və hüquq” kafedrasında hazırlanmış və müdafiəyə məsləhət bilinmişdir. Tədqiqatın əsas məzmunu ölkədə və xaricdə işıq üzü görmüş məqalə və tezislərdə öz əksini tapmışdır. İşin bəzi müddəaları respublikada keçirilmiş bir sıra elmi-praktiki konfranslarda səslənmişdir.

DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiya işi girişdən, üç fəsildən, altı paragrafdan və nəticədən ibarətdir. Girişdə mövzunun aktuallığı, onun məqsədi və vəzifələri əsaslandırılır, işin elmi yeniliyi və praktik əhəmiyyəti göstərilir.

“Memarlıq-dizayn yaradıcılığının sosial-fəlsəfi potensialı” adlı birinci fəsildə dizayn bir sistem kimi, memarlıqda və dizaynda məkan və zaman məsələlərinin idraki aspektləri təhlil edilir.

“Dizayn sistem kimi” adlı birinci fəslin birinci paragrafında dizayn anlayışının müfəssəl təhlili verilir, onun həyatın bütün sahələrində, xüsusilə məişətdə geniş yayılmasından bəhs olunur. Burada göstərilir ki, bir çox əsrlər ərzində insanın predmet-mühiti, onu əhatə edən bütün predmetlər sənətkar ustaların ağır və gərgin əməyinin nəticəsi olmuşdur. Predmetli məkan mühitində maşınların istehsal etdiyi predmetlər üstünlük təşkil etməyə başlayır. Maşın əməyi məhsuldarlığına görə, sənətkarların əməyindən dəfələrlə artımlı olur, lakin bununla bağlı yeni predmetlər meydana çıxır: sənətkar emalatxanası predmetlə dolduqca, maşından konveyer üsulu ilə alınan eynilə oxşar predmetlərdən hər birində yerləşdirmək olmur. Maşın insan əməyində olan ləngitməni aradan qaldırır, lakin məhsulların istehlakçıların zövqünə uyğunlaşdırılması problemini ortaya çıxarır. Bu məcrada paralel zövqlərin proqnozlaşdırılması məsələsi də aktuallaşmağa başlayır. Dövrün tələbatları baxımından zövqün dərk edilməsi o vaxta qədər məlum olmayan dizayn fenomeninin formalaşmasına gətirib çıxartdı. Təcrübə göstərdi ki, dizayn sosial baxımdan çoxpilləli prosesdir, çünki onun təyinatı hələ mövcud olmayan hadisənin, obyektin əvvəlcədən xarakteristikaları verilən cihazların modelini yaratmaq və təsvir etməkdir. Olduqca geniş, çoxsahəli fəaliyyət növü olaraq dizayn bütöv elmi biliklər sistemi əsasında qurulur. Deməli bu fəaliyyət növünə sistemli yanaşmaq prinsipinin tətbiqi üçün elmi əsas da vardır. Bu kontekstdə dissertasiya işində sistemli yanaşma metodunun mahiyyətinin açılması, onun üstünlüklərinin dizayn fenomeninin təhlili üçün əhəmiyyətli problemlərinə toxunulur. Ulm dizayn məktəbinin görkəmli nümayəndəsi T.Maldonado hesab edirdi ki, dizaynın məqsədi sənayenin istehsal etdiyi predmetlərin formal keyfiyyətlərini müəyyənləşdirməkdən ibarət yaradıcı fəaliyyətdir.³²

Əgər ilk əvvəllər dizayn sənaye məhsullarının layihələndirilməsindən başqa bir şey sayılırmıdса³³, sonralar o formaca bütöv olan, bizi əhatə edən

³² Феоктистова Ю. Преимущества системного подхода к дизайну. <http://www.tabu 27.ru //; http://www.tabu 27.ru>

³³ Глазнычев О. Дизайн как он есть. М.: «Европа», 2006, 320 с.

predmet-mühitini dəyişdirən və ahəngdar edən kompleksləri layihələndirməyə və bununla da qabaqcıl insan mədəniyyətinə öz töhfəsini verməyə hazır olan fenomen kimi qəbul edilir. Belə bir mülahizə də səslənir ki, dizayn ənənəvi layihələndirmə növlərinə qarşı xüsusi münasibətdədir. O, konkret cəmiyyətin və insanların həyatında, qeyri-tarazlıq yaradan yeni predmetlərin tətbiqi ilə bağlı çətinlikləri həll edir.

Bununla bağlı dissertasiya işində müasir dizaynın funksiyaları probleminə toxunulur:

- antropoloji funksiya. Tədqiqatçılar buraya şərti olaraq dizaynın sosiallaşdırıcı funksiyasını, ünsiyyət funksiyasını və hedonist funksiyasını aid edirlər. bu funksiyaların mahiyyətini açaraq, bunların dizaynın mahiyyətinin açılmasında əhəmiyyətini qeyd edir.

- sosial-ünsiyyət funksiyası. Qəbul olunmuş konsepsiyaya görə, tərbiyəvi funksiya yaxın olan bu funksiya predmetin insanların ünsiyyət prosesində həm sinxron, həm də diaxron cəhətdən vasitəçi olması imkanı ilə bağlıdır.

- hedonist funksiya. Dizayn nəinki predmet mühitini, həmçinin rahatlığı və gözəlliyi duymaq qabiliyyətini formalaşdırır. Deməli, dizayn məhsulları praktik, gözəl məhsullardır, buna görə də insanlara həzz verir, mənəvi zövq aşılayır, insana ahəngdarlıq sevinci gətirir. Bu gün demək mümkündür ki, dizayn estetik ideyaların maddiləşməsi üçün geniş imkanlar açaraq insana estetik həzz hissini aşılayır.

- humanistləşdirici funksiya. Hər bir insanı həyata bağlayan öz seçdiyi dəyər sistemləridir, dizayn bir tərəfdən bu dəyərlər sisteminin dəstəklənməsinə və inkişafına səy göstərir, digər tərəfdən bütövlükdə insanla cəmiyyət arasında ziddiyyətləri yüngülləşdirir. Dizayn yaratdığı predmet mühitini bəşər dəyərləri ehtiva edən vahid sosial mühitlə bağlayır, başqa sözlə, o yaratdığı mühiti insaniləşdirir, humanistləşdirir.

- sosial-təşkiləddici funksiya. Dizayn insanların hisslərinin, diqqətinin, emosiyalarının idarə olunmasına kömək etməklə məkanı bir növ nizamə salır. O, diqqəti müəyyən predmetlər üzərində vurğulamaqla məkanın bütöv sistem kimi qavranılmasına xidmət edir. Hesab edirik ki, özünün bu funksiyası ilə dizayn sərqi zallarının, ticarət mərkəzlərinin, supermarketlərin, ofis binalarının, istirahət zonalarının məkanını yaradır.

- rasionallaşdırma funksiyası. Dizayn fəaliyyətində mühüm cəhətlərdən biri dizayn məhsullarında ifadəliliklə məqsədə uyğunluğun üzvi əlaqəsinə nail olmaqdır. Rasionallıq prinsiplərinin ardıcıl həyata keçirilməsi predmetin nəinki mahiyyətini, həmçinin onun "yaranma üsulunu ifadə edən sınaqdan çıxmış formaları" meydana gətirir. Rasionallaşdırıcı funksiya əsasən interyer

predmetlərində, onların bir-birilə əlaqəsində, marketlərin vitrinlərin qurulmasında və s. tətbiq olunur.

- yaradıcı funksiya. Dizayner və memar çalışırlar ki, zəngin məkanda fəaliyyət göstərsin. Bəzən məkanlar çoxdan unudulmuş şeylərin və niyyətlərin proobrazı kimi çıxış edir. Burada dizayner hələlik olmayanı layihələndirir, planlaşdırır. O, yeni bir şey yaratmağa çalışır, mədəniyyət məkanını genişləndirir.

- sosial-utopik funksiya. Qloballaşma əsrində insan bir növ reallıqdan qaçaraq yeni reallığa, başqa bir aləmə keçmək istəyir, yeni gələcəyi təsvir etməyə çalışır, utopiya daılır. Dizayndakı utopizm modernləşmədə yaranır. Bu utopizm maşın əsrində müasir həyatın yaxşılaşdırılmasına yönəli. Dizayn utopizmi xəyala gətiriləni layihələndirməkdən ibarətdir. Burada ideologiya fəaliyyətin daxili hissəsinə çevrilir, lakin hakim rol oynamır.

- estetik funksiya. Hər bir insan dizayn məhsulunu estetik həzz obyektinə kimi qəbul etmək istəyir. Dizayner çalışır ki, gözəllik yaratsın. Dizaynın mənası cəmiyyətin estetik fəallığına öz unikallığı ilə təkan vermək, şəxsiyyəti ucaltmaq, onu özünə hörmət edən tam ləyaqətli varlıq etmək, onun qarşısında özünü və onu əhatə edən sosial mühitin təkmilləşdirilməsi yollarını açmaqdır. Dizaynın estetik funksiyasını qətiyyətin gözəlliyə olan tələbatı meydana gəlmişdir.

“Memarlıqda və dizaynda forma ilə məkanın qarşılıqlı nisbəti: sosial-fəlsəfi aspekt” – birinci fəslin ikinci paragrafı belə adlanır. Tarixi təcrübə göstərir ki, memarlıq yaradıcılığı müxtəlif tarixi mərhələlərdə, ictimai gerəkliyin təkamülü ilə bağlı olaraq hər dövrün tələblərindən irəli gələn geniş miqyaslı və mürəkkəb yaradıcılıq vəzifələrini yerinə yetirmişdir. Memarlıq yaradıcılığı unikal fəaliyyət növü kimi sosial, mədəni, dini, siyasi, əxlaqi, texniki, iqtisadi və digər şəraitdən asılı olaraq dünyanın mənzərəsinin fəal dəyər mənimsənilməsinə və başa düşülməsinə yönəlmişdir. Memarlıqla dizaynın “əməkdaşlığına” gəldikdə isə, hər iki fenomen sosial xarakter daşıyır. Keçmiş İttifaqda memarlıq şəhər mühitinin layihələndirilməsi və yaradılması prosesində ayrıca bir hadisə kimi nəzərdən keçirilməmişdir. Bu gün demək mümkündür ki, memarlığa və memarlara ölkənin məkanının urbanizasiyasının bütün proseslərinə rəhbərlik üçün ideoloji və rəhbər rol qaytarılmışdır. Dissertasiya işində göstərilir ki, XX əsrin ikinci yarısında XXI əsrin əvvəlində müasir memarlıq yaradıcılığında konsekvəntlik aparıcı əlamət kimi çıxış edir. Bu o deməkdir ki, memarın və dizaynerin yaratdıqları yaşayış mühiti cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafına mühüm təsir göstərmək qabiliyyətinə malikdir. Bütövlükdə, cəmiyyət tərəfindən maddi mühitin memarlıq dərkə və dəyişdirilməsi prosesinin

pillələrinin ardıcılığı insan tərəfindən gerçəkliyin dərkənin tarixi qanunauyğunluğunu bərpa edir. Bununla əlaqədar dissertasiya işində memarlıqda idrakın üç pilləsinin təhlili verilmiş, formayaratma faktorlarına toxunulmuş və göstərilmişdir ki, bu faktorlar kompozisiyanın prinsipləri və qanunauyğunluqları əsasında onun vasitə və priyomları vasitəsilə formanın harmoniyalaşdırılmasının ilkin şərtləridir. Forma ilə mahiyyətin harmoniyası formanın məzmunluğuna nail olmaqda kömək edən məmulatın həm utilitar-texniki, həm də sosial – mədəni tərəflərinin formasındakı ifadəlilikdir.

Müasir memarlıqda, eləcə də dizaynda üslub yaratma və forma yaratma, hər şeydən əvvəl cəmiyyətdə sosial-fəlsəfi məqsədyönlülyə tabe olmuş və bədii formaların özünüinkışaf qabiliyyəti ilə seçilmişdir. İşdə, bununla bağlı, memarlıq üslubunun yaranma faktorları açıqlanır və qeyd olunur ki, memarlıq üslubu konkret epoxanın xüsusi sosial və iqtisadi xüsusiyyətləri və mədəni tələbatları, sosiomədəni şəraiti ilə formalaşmış mürəkkəb, çoxsəviyyəli prosesdir. Dizaynda isə üslub, predmet-məkan mühitinin və onun elementlərinin maddi və bədii mədəniyyətinin bütövlük kimi qazanılması prosesində törədilən bədii-plastik yekinsliyini bildirir. Dizaynda üslubun, arxetipin və dəbin rolunu qeyd edərək bununla bağlı olan memarlıq-dizaynın bir fəaliyyət forması kimi şərhinin verilməsinə çalışmışıq. Memarlıq dizaynı deyilərkən kütləvi təyinatlı obyektlərin və qurğuların formalaşdırılmasına yönəlmiş memarlıq-tikinti fəaliyyəti sahəsi başa düşülür. Bundan əlavə, memarlıq dizaynında memarlıq-tikintisi layihələndirmə bölməsi olub insan mövcudluğunun həcmli-məkan və maddi-texniki şəraitinin formalaşdırılmasına xidmət edir.

Formayaratmanın inkişafı və təkamülü memarlıq yaradıcılığı ilə paralel inkişaf etmişdir. Məsələyə ontoloji baxımdan yanaşılsa deyilməlidir ki, hər bir memar, bilərəkdən, yaxud bilməyərəkdən öz istedadı səviyyəsində memarlıq forması yaradarkən öz əsərində maksimum dərəcədə dünyanın, Kainatın geniş mənzərəsini verməyə çalışmışdır. Qnoseoloji baxımdan yanaşılsa, memarlıq nəzəriyyəçiləri memarlıq məkanının və memarlıq formasının təşəkkülünün və geniş inkişafının mənasını və məntiqini tədqiq etməyə səy göstərmişlər.³⁴ Məsələn, Yaponiyada formaca milli memarlıq üslubunda tikilmiş Kurama fəlsəfəsinin əsasında üç etik prinsip durur: a) heç bir pis iş görmə, pisliyə danışma və öz üzərində çalış; b) vicdanlı ol və bəşəriyyətin rifahı naminə çalış; c) özünü Kainat həyatının enerjisi ilə yüklə və bu mənbəyə şəxsiz inan və yaxud forma yaradan incəsənət növlərindən biri olan islam memarlığının dili zəngin, olduqca rəngarəng və kifayət qədər

³⁴ Арнхейм Р. Динамика архитектурных форм. М.: «Стройиздат», 1984, 193 с.

mürəkkəbdir, çünki o həmişə müsəlman cəmiyyətinin dünyagörüşü və ideyaları, islam dininə etiqad edənlərin fayda və gözəllik haqqında təsəvvürləri ilə bağlı olmuşdur. Məscidlərin göy günbəzləri, minarələrin zərifliyi, qalaların, portalların massiv kubları, fəvvarələrdə suyun işıltısı, insanın qəlbində dini etiqada ehtiramlı münasibəti nurlu dünyaqavrama ovqatı yaradır.³⁵

Beləliklə, belə bir yekun nəticəyə gəlmək olar ki, ideal insan obrazını dünyanın bədii mənimsənilməsi metodlarının axtarışı ilə əlaqə yaradılmasına cəhd göstərilməsi memarlıqda və dizaynda forma ilə məkanın dialektikası, predmet məkan mühitinin qavranılması, memarlıq-dizayn problemlərinin öyrənilməsi, çoxsahəli və regional problemlərin dizayn proqramlaşdırılmasına, bütövlükdə insanın yeni estetik mühitinin formalaşmasına güclü təkan vermişdir.

“Memarlıqda və dizaynda layihələndirmə mədəniyyətinin sosial-fəlsəfi mahiyyəti” adlı ikinci fəsildə “Memarlıqda və dizaynda layihə təfəkkürü” və yaradıcı fəaliyyətin müasir aspektindən, təhsildə layihə mədəniyyətinin idraki əhəmiyyəti kimi aktual problemlərin təhlili və şərhı verilir.

“Memarlıqda və dizaynda layihə təfəkkürü və yaradıcı fəaliyyət: müasir aspekt” ikinci fəslin birinci paragrafı belə adlanır. Burada göstərilir ki, dizayn layihələndirilməsinin obyektı rolunda şeylər, predmet mühiti çıxış edir, mədəniyyət mənaları ilə zənginləşdirilmiş şeylər onların köməkliyi ilə modelləşdirilən sosiomədəni reallığın elementi kimi təzahür edirlər.

Dizaynın predmetlərində yalnız məişət, ekzistensial xarakterli mədəniyyət mənaları deyil, həmçinin sosial münasibətlərin məcmusu da təsbit olunur. Dizayner şeyi layihələndirərkən onun hərəkətinin, manipulyasiyasının, işlədilməsinin modelini yaradır. Şeyin məna universiumu ilə toplanmış mənalər gündəlik həyatımızın sosiomədəni praktikaları prosesində reallaşan sosiomədəni layihəyə çevrilir. Dizayn layihələndirməni sosiomədəni kontekstdə nəzərdən keçirərkən aşkar edilir ki, unifikasiya, standartlaşdırma, elementlərin bir sistemdə birləşdirilməsi və kombinatika modernist layihələndirmə çərçivəsində təfəkkürün dilini, üslubunu və fəaliyyətin vasitəsini təşkil edir. Bu kontekstdə dissertasiyada mədəniyyətin maddi mədəniyyət, mənəvi mədəniyyət, layihə mədəniyyəti kimi növləri nəzərdən keçirilir, layihə mədəniyyətinin tərkib hissələri təhlil edilir. Göstərilir ki, layihə mədəniyyətinə aşağıdakı tərkib hissələri aiddir:

- 1)layihələndirilən predmet mühitinin dəyər əhəmiyyətli obrazları;
- 2)Yaradıcı şüurun məzmunu olan yaradıcı konsepsiyalar və yaradıcı iradənin

³⁵ Апшерони Али. Ислам вчера, сегодня и завтра. /File: //localhost /F:/

məzmunu olan proqramlar; 3) mövcud layihə mədəniyyətinin fikrə gətirilən, hiss edilən, duyulan dəyərlər və həmin layihə mədəniyyətində yaradıcı şüurun (iradənin layihə prosesinin) şəxsiyyət aspektində reallaşması üçün zəruri olan dəyər vəziyyətləri. İşdə problemin konseptual mahiyyətinin açılması baxımından aşağıdakı mümkün sxem təqdim edilir: dünyagörüşü – yaradıcılıq konsepsiyası – layihənin konsepsiyası – layihə. Praktika göstərir ki, yaxşı, düşünülmüş konsepsiya dizayneri real təcəssümə yaxınlaşdırır.

Belə bir ideyaya önəm verilir ki, layihələndirmə fəaliyyətində insanla ətraf mühitin harmoniyası məsələsi nəzərə alınmalıdır, çünki harmoniya subyektin xarici aləmlə qarşılıqlı təsirinin vəziyyətidir. Bundan əlavə, memarlıq yaradıcılığı və dizayn fəaliyyəti həmişə konkret cəmiyyətin həyat tərzilə, onun təfəkkür tipi ilə bağlı olmuşdur. Dissertasiyada təfəkkür metodologiyası kimi sintez probleminə toxunularaq göstərilir ki, sintez elə bir əsas təfəkkür əməliyyatıdır ki, idrak və təlim prosesi hökmən onun iştirakı ilə həyata keçirilir. Analizlə qırılmaz əlaqədə olan sintezsiz ümumiləşdirmə, sistemləşdirmə, müqayisə mümkün deyildir, çünki təfəkkürün məntiq aparatı onunla birgə yaradılır. Təlimin gedişində, öyrənilən hadisənin ayrı-ayrı əlamətlərinin birləşdirilməsi prosesində təfəkkür fəaliyyətin mühüm tərəfidir. Dizayn təfəkkürü fəal şəkildə prototipləşdirməni təlqin edir. Fəal prototipləşdirməni tətbiq etmək vərdisləri bizə güman etdiklərimizi toplamaq və kolleqalarla məsləhətləşmək üçün vaxta qənaət etməyə, həm də ideyaları reallaşdırmağa cəsarətli olmağa imkan verir. Prototipləşdirmə düşünülməmiş ideyanın reallaşdırılmasında ilk addımdır. İşdə dizayn – təfəkkürün mahiyyətinin açılmasında mühüm intellektual rol oynayan “insayt” (“insight”) anlayışına toxunulur və göstərilir ki, bəlli olmayan qərarların təfəkkür prosesi vasitəsilə axtarışı prosesində bu anlayış tələbatın müəyyən edilməsində böyük rol oynayır. Bu kontekstdə dizayn-təfəkkürü innovasiya – qərarları axtaran iş formatı kimi başa düşülə bilər. Bu prosesin özü müəyyən estetik hiss oyadır. Bu kontekstdə işdə “virtual vəziyyət” anlayışının təhlili verilir və qeyd edilir ki, tanınmış mütəxəssis O.Qenisaretskiyə görə, virtual vəziyyət daxili aləmin ətraf mühitə uyğunluğunun təmin edilməsi üçün zəruridir və bu dizayn layihələndirilməsində olduqca vacibdir.

Müasir postsənayenin inkişafının meylləri fəlsəfi təhlil və sosioloji nəticələr çıxarmaq üçün maraqlı materialdır. Ona görə müasir dizaynerin düşüncə tərzini bu meyllərin tənqidi mənimsənilməsinə köklənməlidir. İşdə şüurun virtuallaşması probleminə toxunulur və göstərilir ki, bu fenomen əvvəllərdə insanları düşündürən, təfəkkürü qidalandıran amil olmuşdur. Mümkün yaradıcılığın həddlərini şüur özü müəyyən edir, onun refleksiya

öz refleksiyası ilə əvəzlənir ki, bu da həm şüurun özünün, həm də onun məhsuldar funksiyalarının virtuallaşmasının əsası kimi çıxış edir. Belə olduqda insanla onu əhatə edən gerçəkliyin qarşılıqlı əlaqəsinin əvvəlki seçimləri dəyişir, çünki həyatın sürətli tempi fərdin dünyagörüşü, davranış, kommunikativ və digər dəyərlərinin əsasında yerləşən reallıq modellərinin vəziyyətinə təsir göstərir. Dizayn çox mənalılığa malikdir, dizaynerin təfəkkürü ona yönəlməlidir ki, dizayn məhsulu özündə məna daşıyır.

Hər bir dizayner obrazların baza strukturunu özünə xas olan spesifik qabiliyyətlə yaradır, onlara xüsusi formada əsaslanır, onlara əlavələr edərək, yaxud onları dəyişərək yeni obrazlar yaradır və köhnələrindən imtina edir. Bütün bunları dizaynerin mental fəallığı adlandırmaq olar. Bu gün müasir layihə təfəkkürü tələb edir ki, memar da dizayner də biliklərini nümayiş etdirə bilsin. Onun üçün təkə məlum formaları kombinasiya etmək bacarığı deyil, həm də biliyin istehsalı prosesinin qaydalarını bilmək vacibdir. Fənlər, müxtəlif elm sahələrindən götürülmüş ideyalar arasında sərhədlər “yuyulduğundan” memarlıq və dizayn daha intellektual, innovasiyalar sahəsi olmuş, memarın və dizaynerin təfəkkürü elm və yaradıcı fikrin nailiyyətlərini özündə əks etdirən fenomenə çevrilmişdir.

“Təhsildə layihələndirmə mədəniyyətinin sosial-fəlsəfi əhəmiyyəti” adlı ikinci fəslin ikinci paragrafında göstərilir ki, XX-XXI əsrlərin ayrıcında ictimai inkişafın prioritetlərinin, paradigmalarının obyektiv əvəzlənməsi ilə bağlı sosial proseslərin intensivləşməsinin başlanması innovasiya xarakterli layihə qərarlarına əsaslandırılmış yanaşmanı zəruri edir. Memarlıq dizaynında layihələndirmə ənənəvi bədii mənlilik şüuru sayəsində reallaşır, burada bədilik məqsədüylünlüğün gözəlliyin yüksək tipi kimi nəzərdən keçirilir. Bu o deməkdir ki, dizayner üçün layihələndirmə həyat tərzilə predmet mühitinin qarşılıqlı əlaqəsinə müdaxilə etməkdir, ona görə də bu, həm də yalnız mühit obyektlərinin dəyərliliyinə deyil, həyat tərzilə yaradan, həyatda həyəcanlı axının yaratdığı hadisələrə də müdaxilədir. Layihələndirməyə əsas impuls verən sosial həyat tərzinin mötəbər dəyərləridir. Layihələndirmənin psixoloji əsası layihə təxəyyülüdür, yəni şüurun effektiv və simvolik proseslərinin elə bir qarşılıqlı əlaqəsidir ki, burada dəyər həyəcanları layihə obrazlarında ifadəsini tapır. Odur ki, dizayn yaradıcılığının mühüm tərkib hissələrindən biri layihələndirmə bacarığı və mədəniyyətdir. Lakin dizaynerin baza peşəkarlıq qabiliyyətində təzahür edən təxəyyülün işləməsi üçün geniş layihələndirmə meydanı olmalıdır. Belə bir məkan predmet mühitidir.

Dissertasiya işində layihə mədəniyyətinin əsas tərkib hissələri: sosial-ekoloji, obrazlı həyat, sosial-aksioloji, konseptual, mədəni-siyasi aspektləri

nəzərdən keçirilir, qeyd edilir ki, son illər mühit məkanının bədii məzmunluğunun estetik və mədəni problematikası aktual predmet mövzusu olmuşdur. Müasir dövrün sadəcə mürəkkəblik, kiçikdə bəşərilik və unudulmuşda aktuallığı aşkar etmək meyli dizayn layihələndirilməsində bədii obraz elementlərinə yeni üslub verir. Bu prosesdə layihələndirmə sadəcə layihə yaratmaq deyil, eyni zamanda istifadəçinin həyat tərzinə layihə təsirinin tənqidi idarə olunmasıdır, insanın həyat şəraitinin global sosial-funksional və lokal tənzimlənməsidir, müxtəlif komplekslərə mənalandırma, ona məqsəduyğunluq və dəyər aşılamaq.

İşdə etnomədəni arqumentasiya sayəsində yaranmış dizayndan bəhs edilir və göstərilir ki, onun məqsədi mühitin simasında, onun sosial – funksional quruluşunda bu və ya digər regional, etnomədəni ənənəyə xas olan insan obrazlarını, dəyərlərini və üslublarını yaratmaqdır. Belə halda mühit fərdlərin yalnız predmet, məkan şəraiti deyil, həm də insan təbiətinin dərin ölçülərinin reallaşdırılması şəraiti olur ki, bu da layihə mədəniyyətini zənginləşdirən faktorlardan biridir. Hesab edirik ki, hər bir insanın mədəni ənənəsinin spesifikasiyasını, həyat tərzinin xüsusiyyətlərini nəzərə alan həyat mühitini yaratmaq haqqı vardır. Mahiyyətə demokratik fenomen olan layihələndirmə mədəniyyətinin fəlsəfəsi bundan ibarətdir.

Dizayna tabe olan aləm özünün konkret təyinatı, miqyaslarının məhdudluğu, formalarının məqsədyönlüyü ilə, bir növ, bədii axtarışı ümumiləşdirilmiş predmetli obrazla və harmoniyalaşdırma vəzifələri ilə başa çatdırır. Məsələn dizayn qərarlarının və məmulatlarının unikallığında deyil, fəlsəfi ideya məzmununu çatdırma vasitələrinin xarakterindədir. Bu səbəbdən də memarlıq yaradıcılığının bir çox müasir obyektlərini, məsələn yaşayış tikililərini dizayn sahəsinə aid edirlər.

Hazırda memar-dizayn ixtisası predmetli – məkan mühitinin elə bir kompleks layihələndirmə sahəsidir ki, burada memarlıq layihələndirilməsi mədəniyyəti ənənələrinin, mühitin hansı müasir və texniki avadanlıqla təchiz olunması problemlərinin kamil dərki tələbi ortaya çıxır. Tədris prosesində belə bir mühüm ideya aşılmalıdır ki, dizayn layihələndirilməsinə bir layihələndirmə mədəniyyətinin tərkib hissəsi kimi çoxlu komponentlər cəlb edildikdə o, yeni rəqəmdə fəaliyyətə – memarlıq-dizayn (mühit) layihələndirilməsinə çevrilir. Obyektiv və subyektiv layihələndirmənin spesifikasiyası təhsil sistemində layihələndirmə mədəniyyətinin tərkib hissəsi kimi mühüm komponentlərdən biridir. Obyektiv (fiziki) realıq şəraitində layihəçinin söyləri münbit sosial mühit yaratmağa və mühitin saxlanmasına yönəlmiş olur. Subyektiv (psixi) realığa nəzərən insanın (onun daxili mühiti) və insan münasibətlərinin (sosial mühitin) əzəli gözəlliyinin aşkarlanmasına və sax-

lanılmasına üstünlük verilir. Lakin bu gün ibtidai, orta ixtisas və əlavə peşə təhsili sahəsində layihə mədəniyyəti fenomeni həyata keçirilmir. Bu da xüsusi aktuallıq kəsb edir. O.Qenisaretski düzgün deyir: layihələndirməyə ümid – inkişafın bütün dövrlərinə layihə hazırlığıdır, gözlənilən sosiomədəni, yaxud texnoloji dəyişikliklərin layihə təyinatıdır; bu, insana oriyentasiya götürmüş layihələndirmə bacarığıdır, layihələndirilən mühitin keyfiyyətlərində tam dolğun təbii və azad həyat tərzini arzu etmək və görmək bacarığıdır.³⁶

Dissertasiyanın **“Sosial-estetik idrak və memarlıq – dizayn yaradıcılığının nəzəri qaynaqlarından biri kimi”** adlanan üçüncü fəslində dizayn yaradıcılığı estetik fenomen kimi, memarlıqda estetik qanunauyğunluq problemləri, memarlıq – dizayn yaradıcılığı, gündəlik həyatın estetikləşməsinin dialektikası problemi kimi məsələlər araşdırılır.

“Dizayn yaradıcılığı sosial-estetik fenomen kimi” üçüncü fəslin birinci paragrafı belə adlanır. Burada göstərilir ki, dizaynın məhsulları, eləcə də memarlıq yaradıcılığının nəticələri bədii məzmunla formanın qarşılıqlı əlaqəsi və təsiri olmayıb sosial, texniki, həm də bədii yaradıcılığa xas olan meyllərin – konstruksiyanın utilitarlığını təmin edən funksionallığın və qənaətciliyin, bədii formanı xarakterizə edən ifadəliliyin və estetikliyin spesifik təzahürüdür. Başqa sözlə, dizayn strukturlarının maddi strukturlarının dəyərincə təzahürü utilitar və bədii məzmunların sintezi ilə müəyyən edilir. Qeyd edilir ki, estetik olan həm dizayn fəaliyyətində, həm də memarlıq yaradıcılığında estetikanın ən ümumi kateqoriyası kimi təzahür edir. Bu anlayış eyni zamanda obyektin qavranılması və yaxud onun haqqında mövcud təsəvvürlərin subyekt – obyekt münasibətlərini ifadə edir. İşdə göstərilir ki, XX əsr elmində, o cümlədən dizayn və memarlıq yaradıcılığı ilə bağlı konsepsiyalarda estetiklik kateqoriyasının geniş yayılması səbəblərindən biri klassik estetikada onun predmeti ilə eyniləşdirilən, yaxud onun mahiyyət aspektlərindən biri kimi başa düşülən gözəllik kateqoriyasının qiymətdən düşməsi ilə bağlı olmuşdur. Müasir estetikanın meydana gəlməsi gündəlik həyatın estetik təcrübəsinə uyğun olan yeni estetik nəzəriyyənin yaradılması zərurəti ilə əlaqədardır. İşdə müasir estetikanın mühüm cəhətləri araşdırılır, “estetik” fenomeninin müasir anlamı şərh edilir və göstərilir ki, müasir estetikada eksperimental axtarış mərhələsi texnogen sivilizasiyanın ümumi vəziyyəti ilə şərtlənərək XX əsrin sonunda mədəniyyətdə, incəsənətdə, fəlsəfədə, memarlıqda, dizaynda özünü aşkar büruzə verir. Qeyd edilir ki, müasir estetiklər psixoanalizin, ekzistensializmin, fenomeno-

³⁶ Генисаретский О.И. Методологические и гуманитарно-художественные проблемы дизайна. Автор.дисс.докт.искусствоведения. М.: ВНИИТЭ, 1990, 49 с.

logiyanın, strukturalizmin, poststrukturalizmin geniş yayılmış anlayışlarından və prinsiplərindən faydalanırlar. Dissertasiyada memarlıq-dizayn yaradıcılığı, eləcə də onun reallaşdırılmasının praktikasi baxımından belə bir məsələ vurğulanır: virtuallıq problemi, virtual reallıq məsələsi bütün fənlər üzrə tədqiqatçıların nəzərini cəlb edir ki, bu da təbii hal kimi qəbul edilməlidir. Lakin bu gün virtualistika tamamilə başqa səpgidə həll edilməkdədir. Təbii ki, virtual reallıq fenomeni memarlıq-dizayn yaradıcılığını bədii – estetik xarakteristika baxımından daha çox maraqlandırır, belə ki, “virtual reallıq” anlayışı qeyri-klassik estetikanın kateqoriyası sayılır.³⁷ Müasir dizaynerin dünyagörüşündə virtual reallıq bədii fenomen kimi mürəkkəb özünütəşkil sistemi, kompüter texnologiyası ilə yaradılan və qavranılan fəal insanın psixikasında tam reallaşan müəyyən spesifik hissi qavranılan mühit kimi qəbul edilir. Bu kontekstdə dissertasiyada estetik idrak, estetik təcrübə, estetik şüur və estetik zövq kimi mühüm problemlərə toxunulur. Estetik təcrübə tarixi təcrübədən ayrılmazdır. Tarixi təcrübə hadisənin “necə” və “hara” radikal dəyişməsi barədə təəssüratlar məcmusudur. Estetik təcrübənin təkamülü bu kontekstdə baş verir. İşdə estetik təcrübə gerçəkliyin bədii mənimsənilməsi kimi təsnif edilir. Fransız estetiki M.Düfren “Estetik təcrübənin fenomenologiyası” əsərində estetik təcrübəni bəşəriyyətin keçdiyi yolların başlanğıcı hesab edir. Onun fikrincə yalnız estetik təcrübə fərdi əsl insan etməyə qadirdir, o, idraki və əxlaqi münasibətləri yaradaraq insanda bütün əks intensiyaları harmoniyalaşdırır və onu xarici aləmlə barışdıraraq varlığın mahiyyət özülünü verbal vəziyyətə münəcər edilməyən hansısa bir səviyyədə üzə çıxarır.³⁸ Estetik təcrübə dizaynerin və memarın estetik mədəniyyətinin ayrılmaz hissəsidir. Bu kontekstdə dissertasiyada bədii – estetik mədəniyyət anlayışının şərhı verilir və bu fenomen memarlıq-dizayn yaradıcılığının mühüm komponenti kimi göstərilir.

Sosial-fəlsəfi kontekstdə memarlıq – dizayn yaradıcılığının estetik mahiyyətinə aydınlıq gətirmək üçün estetik dəyər və onun əxlaqi – mənəvi dəyərlə əlaqəsi məsələsi qeyd olunur. Belə bir ideya səsləndirilir ki, estetik dəyərlər digər dəyərlərlə əlaqəyə girib yeni “aralıq dəyərlər yarada bilərlər”. Belə ki, tətbiqi sənətdə və memarlıqda “estetik dəyər fayda” ilə birlikdə hərəkətdə olur... “Aralıq” dəyər “əxlaqi gözəllik”, “riyazi məsələnin gözəl həlli”, “bədii həqiqətdir” (Uonas Kon). Bu kontekstdə tədqiqat işində estetik

³⁷ Бычков В.В. Феномен неклассического эстетического сознания. // «Вопросы философии», 2003, №12, с.80-92.

³⁸ Бычков В.В. Эстетика. М.: Гардарики, 2006, 573 с.

zövq, estetik ideal kateqoriyalarının memarlıq-dizayn yaradıcılığında rolu məsələsi araşdırılır və göstərilir ki, müxtəlifliyi ilə seçilən bu kateqoriyalardan birini digəri olmadan təsəvvür etmək mümkün deyildir. Memarlıq – dizayn yaradıcılığında estetik ideal obyektiv gerçəkliyin inikası kimi çıxış edir, estetik zövq isə dizaynerin məqsədyönlü fəaliyyətini müəyyənləşdirir, hissi idrakin və dizaynerin dəyər yönümlərini əks etdirən qiymətləndirmələri, dəyərlər sistemini özündə ehtiva edir. Bunlar deməyə əsas verir ki, həm memar, həm də dizayner gerçəkliyi, zamanın rolunu düzgün dərk etmək üçün estetik mülahizə yürütmək qabiliyyətinə malik olmalıdır. Estetik mülahizənin spesifik xüsusiyyəti qiymətləndirmənin xarakterindədir. Belə halda qiymətləndirmə deyilərkən insan üçün nəyinsə əhəmiyyətli olması nəzərdə tutulur, qiymətləndirmə mülahizələr, predmetlərin, yaxud hadisələrin əlaqəsinin fayda, kamillik, gözəllik barədə təsəvvürlərə uyğun gəlməsi haqqında mülahizədir. Məhz estetik qiymətləndirmə prosesində dizayner və memar bu və ya digər predmetin normalara uyğun gəlməsi, onun estetik zəmində dərk edilməsi anlarını yaşayarkən sırf insani subyektivliyini üzə çıxarır və dərk edir ki, insani subyektivlik estetik qavramanın və qiymətləndirmənin labüd cəhəti deyil, məhz onun şərtidir. Belə bir nəticəyə gəlinir ki, dizayner estetik təhlil və estetik qiymətləndirmə məsələlərinə daha ciddi yanaşdıqca onun yaradıcılığı ucuz zövqçülükdən daha uzaq olur.

“Memarlıq – dizayn yaradıcılığı insanın sosial həyatının estetikləşməsinin dialektik prosesidir” – üçüncü fəslin ikinci paragrafı belə adlanır. Burada göstərilir ki, memarlıq – dizayn yaradıcılığının mühüm estetik problemlərindən biri gerçəkliyin estetikasına öz töhfəsini vermək, başqa sözlə, real həyat predmetlərini estetikləşdirməkdir. Bu kontekstdə işdə gerçəkliyin estetikası məsələsi araşdırılır və qeyd olunur ki, bütün aləm və onda baş verən proseslər, insan və onun mədəniyyəti, fəaliyyəti və bu fəaliyyətin məhsulları onun üçün estetik əhəmiyyət kəsb edən dəyər nəinki estetikanın, həmçinin dizayner fəaliyyətində və memarın yaradıcılığında mühüm maraqların sahəsidir. Gerçəklik estetikası memarlıq sənətinin estetik örnəyi, dizayn yaradıcılığı üçün nəzəri-estetik təcrübə mənbəyidir.

Memarlıq – dizayn yaradıcılığının mərkəzində insanların şüurunda əksini tapmış sosial həyat reallığı, bütün həyat aləminin subyektiv əhəmiyyət kəsb edən reallıq durur. Gündəlik həyat vərdişi, yaxud dəyişikliklərin adiliyə çevrilməsi prosesidir və bunun nəticəsində fərq cəmiyyətə inteqrasiya edir. Daha dəqiq deyilsə sosial həyat tərz, həyat aləmi bizə reallıq kimi, bizdən əvvəlki nəsillərin təcrübəsi, bizim tərəfimizdən şərh edilən gerçəklik kimi verilmişdir. Dissertasiyada memar və dizaynerin yaradıcılığı üçün əhəmiyyət

kəsb edən sosial həyatın məkan və zaman ölçülərindən bəhs edilir, sosial anlayışında yerləşən məna səviyyələri araşdırılır. Göstərilir ki, estetik idrak baxımından yaradıcılıqda məkan – zaman problemi – memarlıq fəaliyyətində və dizayn yaradıcılığında ekzistensial ölçülərdə götürülməlidir, yəni K.Yaspersin dediyi kimi, bu gün insana yüksək intellekt sahibi kimi baxan fəlsəfə üçün başlıca məsələ artıq “ilahlilik” və obyektiv aləm deyil, məhz estetik idrak subyektı olan insandır. Bu prinsip memarlıq – dizayn yaradıcılığı üçün mühüm metodoloji əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, memar və dizayner də öz estetik yaradıcılığında ekzistensial subyektıdır, həyatın estetikləşdirilməsinə can atan, ətraf predmetlərə gözəllik mənası aşıllayan estetikdir. Bu mənada sosial həyatın estetikası fenomeni bu iki sənət subyektlərinin yaradıcılığı ilə daha çox bağlıdır.

Dissertasiyada göstərilir ki, estetika və incəsənətsünaslıq çərçivəsində gerçəkliyin estetik dərkı çoxəsrlı tarixə malik olsa da estetiklik kateqoriyası sosial həyat kontekstində XX əsrin ikinci yarısından öyrənilməyə başlanmışdır. Sosial həyat reallıqları kimi yaşayış yeri, istehsalat və təqdim edilən istehlak malları, mərasimlər, virtuallar, turizm, incəsənətlə həmsərhəd olan idman əyləncələri (buz üzərində konki sürmə, bədii gimnastika), gözəllik müsabiqəsi və s. bir sözlə insanın gündəlik həyatı üçün əhəmiyyət kəsb edən hər bir fenomenin tədqiqinə başlanılır.

Qeyd edək ki, sosial reallığı təşkil edən çoxcəhətli, rəngarəng reallıqların öyrənilməsinin, onların humanitar cəhətlərinin dərk edilməsinin dizaynerin və memarın ümumi dünyagörüşünün, estetik təcrübəsinin formalaşmasında böyük əhəmiyyəti vardır. Belə bir ideya əsaslandırılır ki, sosial həyatın mühüm xüsusiyyətinin mahiyyəti bundadır ki, o, insanlar tərəfindən razılaşdırılmış hərəkətlər sahəsi kimi çıxış edir və burada fərdlər nəinki bir-birilə əlaqədə olub aləmi stereotipləşdirir, həm də bu hərəkətlərin fundamental ontoloji bərabərliyini təsdiq edirlər. Belə bir məqam da nəzərə alınmalıdır ki, sosial həyatın həddən artıq ətalətləşməsi ictimai həyatda dizaynerin fəallığının destruktiv faktoruna çevrilə bilən arzu edilməz ziddiyyətli hallar yarada bilər. Sosial həyatın maksimum mərkəzləşməsi bir qüssə yaradır. Halbuki, sosial həyat əslində qeyri-formal “ümumi hərəkətlər” üzərində formalaşaraq insanların kollektiv birliyinin bazis özülünü yaradır və konkret cəmiyyətdə dominantlıq təşkil edən qarşılıqlı münasibətlərin və insanlar arasındakı kommunikasiyaların mahiyyətinin problemsiz qavranılmasını təmin edir. Ümumiyyətlə, memarlıq-dizayn yaradıcılığı insanın sosial həyatının estetikləşməsinə bir nömrəli vəzifə kimi yanaşmaqla həm də insan varlığının, obyektiv gerçəkliyinin estetik dərkı formalarından biri kimi çıxış edir.

Dissertasiya işinin “Nəticə” hissəsində aparılmış tədqiqatda memarlıq-dizayn yaradıcılığının sosial-fəlsəfi aspektlərinin öyrənilməsinin mühüm elmi-metodoloji əhəmiyyət kəsb etməsi göstərilir, təklif və tövsiyələr irəli sürülür.

Dissertasiyanın əsas məzmunu ölkədə və xaricdə dərc olunmuş aşağıdakı elmi məqalələrdə öz əksini tapmışdır:

1. Arxitektura sosio-mədəni məkan kimi. Dünyaya baxış. Bakı Avrasiya Universitetinin nəşri, №1, 2010. səh. 118-123.

2. Predmet mühiti və dizayn: simvolik-idraki yanaşma. Naxçıvan Dövlət Universitetinin “Elmi Əsərləri”, İctimai Elmlər seriyası, №2(34), Naxçıvan 2010 səh. 197-200.

3. История возникновения и развития архитектурного дизайна. Şərq ölkələri Beynəlxalq Memarlıq Akademiyası. Bakı-2010 səh. 187-191.

4. Конфликты между человеком и предметов средою в дизайне. Вестник Евразийской Академии Административных Наук. Москва-2012, №3(20) səh. 78-84.

5. Dizaynın mənəvi-idraki əhəmiyyəti. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XVI Respublika Elmi Konfransının Materialları. I hissə. Bakı-2012 səh. 424-426.

6. Влияние дизайна на архитектуру // Современная архитектура и инновации. Материалы международной конференции. 19-20 ноября 2012 - Ташкент. с. 202-203.

7. Memarlıqda dizayn yaradıcılığının fəlsəfi əhəmiyyəti. Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti. Mədəniyyət dünyası – XXV. Bakı-2013. Səh. 109-114.

8. Memarlıqda və dizaynda forma ilə məkanın dialektikası. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XVII Respublika Elmi Konfransının Materialları. I cild. Bakı-2013. Səh. 258-259

Дизайн в архитектуре и его философско-познавательные особенности

РЕЗЮМЕ

Диссертационная работа посвящена научно-практическому исследованию познавательного потенциала архитектурно-дизайного творчества в социально-философской мысли современного Азербайджана.

Диссертация состоит из введения, трех глав, включающих в себе 6 параграфов, заключения и списка использованной литературы. Во введении обосновываются актуальность темы диссертации, степень её разработанности, раскрываются цели и задачи, научная новизна, теоретическая значимость, методологические основы исследования и его практическая значимость, сведения об апробации полученных результатов.

В первой главе «Социально-философский потенциал архитектурно-дизайного творчества» рассмотрены такие проблемы, как происхождение и понятие дизайна, его осознание в обществе, значение дизайна в организации предметно-пространственных условий человека, функции дизайна, методологические преимущества системного подхода к вопросам дизайна, диалектика формы и пространства в архитектуре и дизайне, познавательный потенциал архитектурно-дизайного творчества.

Во второй главе, «Социально-философская сущность культуры проектирования в архитектуре и дизайне», рассматривается данная философская категория как элемент социо-культурной реальности в области функционального проектирования дизайна в современном обществе. Здесь проанализированы проблемы мышления проектирования в архитектурно-дизайновом творчестве и его особенности, взаимоотношения человека и окружающего мира. Кроме того рассматривается вопросы эволюции творчества культуры проектирования при подготовке специалистов экономического и технического профиля в национальной системе образования.

В третьей главе, «Социально-эстетическое познание как один из теоретических истоков архитектурно-дизайного творчества», обосновывается мысль о том, что творчество архитектурного дизайна это новое творчество и оно не может быть представлено в стороне от эстетического восприятия мира. Рассмотрены вопросы, связанные с эстетическим формированием повседневной жизни человека.

В заключении подводятся итоги исследования, обобщаются основные выводы.

**Design in architecture and the peculiarities of its
philosophical cognition**

SUMMARY

The dissertation concerns with scientific and practical study of cognitive potential of architectural design art in the social and philosophical studies of contemporary Azerbaijan.

The dissertation consists of the Contents, Introduction, 3 Chapters, Conclusion and List of used Literature.

In the *Introduction* actuality of the research and level of its readiness are grounded, goals and objectives, scientific novelty and theoretical importance are revealed, methodology basis and practical significance are noted, and approbation results are performed.

In the *first chapter* titled “Cognitive potential of architectural design art” such problems as: beginnings and notion of design, its cognition in the society, role of design in the arrangement of a person’s body-space conditions, function of design, methodological advantages of systematic approach to the problems of design, form and space dialectics in architecture and design, cognitive potential of architectural design art are considered.

In the *second chapter* titled “Culture of projecting in architecture and design” this philosophical category is considered as an element of socio-cultural reality in the field of functional projecting of design in contemporary society. The problems of thinking the projecting in architectural design art and its peculiarities, and of an individual and environment interrelations are studied here. In addition, evolution problems of projecting culture art when training economics and technical specialists for the national educational system are analyzed.

In the *third chapter* titled “Aesthetic cognition and architectural design art” an idea is substantiated that architectural design art cannot be performed separately from aesthetic cognition of the world, and the problems of aesthetic arrangement of an individual’s everyday life are considered.

In the “Conclusion” summarizes the study, summarizes the main conclusions.

Kağız formatı 60x84, 1/16
Tiraj 100
AMEA-nın mətbəəsində çap olunmuşdur.

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ФИЛОСОФИИ И ПРАВА**

На правах рукописи

НАМИК НАЗИМ оглы АББАСОВ

**ДИЗАЙН В АРХИТЕКТУРЕ И ЕГО
ФИЛОСОФСКО-ПОЗНАВАТЕЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ**

Специальность: 7207.01 - Социальная философия

АВТОРЕФЕРАТ

**диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по философии**

Баку – 2014

